

Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dili genealoji baxımdan qohum dillər olub, türk xalqları ailəsinin Oğuz qrupuna daxildir. Bu dillərin etnik qohumluğu, qədim ümumtürk dilinin varisləri olması, qrammatik quruluş və əsas lüğət fondularının müştərəkliyi bəzən belə yanlış təsəvvür yaradır ki, bu iki dil tamamilə eynidir və hər bir azərbaycanlı müasir türkcəni öyrənməyə ehtiyac duymadan bu dildə sərbəst danışsa, türkcədən dilimizə və əksinə, adekvat şifahi və yazılı tərcümə edə bilər. Bu düşüncə Azərbaycan dilinə münasibətdə Türkiyə türklərinə də hakimdir. Halbuki Türkiyə türkcəsi və Azərbaycan dilinin müasir sinxron vəziyyətinin müqayisəli təhlili göstərir ki, həmin dillər arasında fərqlər var. Bu lüğət həmin fərqlərdən bir qisminin – yalançı ekvivalentlərin izahı üçün nəzərdə tutulub.

Əsgər RƏSULOV,
Filologiya elmləri doktoru, professor

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Ç

Çıra – 1. qətranlı ağac, talaşa, çır-çırpı, məşəl; 2. çıraç; Elində güclü bir çıra vardı, onu yuxarı tutaraq yolçulara yol göstərirdi.

Çırak – şagird, usta köməkçisi; Kendi kendini yetişirmiş bir işadamydı, çıraklıktan ustalığa keçmişdi. Böyle dedi ustam Sinan, biz dörd çırağına.

Çitçit – 1. knopka, düymə, ilgək, çarpaz; 2. qadınların saç əlavəsi; Yakası çitçitli gömlek giymişti.

Çitpıt – 1. taraqq. 2. sax-sax; Çocuqların ayak altına bilerek atdıqları çitpıt patladı.

Çift – 1. cüt; 2. ər-arvad; Bir çift ayakkabı – bir cüt ayaqqabı; Levent-Gülsüm Kazancı çiftinin ilk üç çocuğu kız olmuştu.

Çiğnemek – çiğnəmək, basıb əzmək; Hızla giden araba, yayayı çiğnedi.

Çile I – əzab-əziyyət; Yıllardır çəkdiyi çile şimdi ölümüyle dinmişti.

Çile II – ip yumağı, kələf; Kedi çileyle oynamasını pek sever.

Çimmek – suya dalmaq; Dilimizdəkindən qismən fərqli üslubdadır. Məsələn, türkcədə ədəbi dildə dənizdə çimmək, hamamda çimmək deyilmir, dənizə girmək, banyo etmək işlədilir.

Çit – 1. çəpər, taxta hasar, barı; 2. dialektde: pambıq parça; Eve yaxlaşım, çitdən avlu bahçesine atladım.

Çivi – mıx, mismar; Çivi çakar-ken ısıq çalmaz, uğursuz kelime sarf etmezlerdi.

Çiy – 1. seh, şəbnəm; 2. sönük, donuq; Kalın bulutlar arasında çiy çiy parlayan kış günəşinin işığında yüzü, işık bir genç kadının yüzüydü. Yeşil otlara çiy düşmüşdü. Azərbaycan dilindəki çiy, türkcədə çiğ.

Çizme – uzunboğaz çəkmə; Yağmur sularının seli nerdeyse cizmeyi aşacaqtı.

Çokgen – çox-bucaqlı; Yapı çokgenli biçim deydi, dörd veya beş açısı vardı.

Çolpa – 1. tənbel, başısoyuq, fərsiz, bacarıqsız; 2. ayağı şikəst, çolaq; Hərəkətləri çolpa, dikkəti dağınıq, tepkileri geç və kesikti. Azərbaycan dilindəki çolpa, türkcədə piliç.

Çöp – zibil, məişət tullantısı; Çöp toplayıcı – zibilyığın, zibildəşiyən; Çöpçülər və çöp karıştıranlar dışında İstanbulun geri kalanı hele derin uykudaydı.

Çöpçü – zibildəşiyən, zibilyığın, təmizlik işçisi; Kör olası çöpçülər, aşkıni süpürmüşlər.

Çörek – bulka, qoğal; Fırından yeni çıkmış, sabah yapılmış çörek. Azərbaycan dilindəki çörek, türkcədə ekmek.

Çörekçi – bulka (kökə) bişirən, yaxud satan; Azərbaycan dilindəki çörekçi, türkcədə ekmekçi, fırıncı.

Çözülme – 1. ərimək, həll olmaq; 2. əli-ayağı (dizləri) boşalma; İlk bahar günəşinin etkisiyle buzlar çözüldü. Acı haberi duyunca eli ayağı çözülmüş.

Çürük – 1. göyərmiş, qaralmış yer (bədəndə); 2. yararsız (hərbi xidmətə), çolaq, əlil; Gençten biri, gözleri mosmor çürük bir arkadaşına rastlamış yolda.

D

Dağcı – alpinist; Dağa tırmanma sporu amatör işi değil, profesyonel dağcı işi.

Dağıtıcı – 1. paylayıcı (qurğu); 2. kuryer, qəzet və s. paylayan; Evrakları və mektupları günlük olaraq dağıtan dağıtıcıya ihtiyacım var.

Dağıtmak – 1. paylamaq, paylaşdırmaq, bölüşdürmək; 2. ifrat dərəcədə sərxoş olmaq; Turistlər ne yaptıklarını bilmeyecek kadar dağıtmışlardı.

Daire – ev, mənzil; Kazan daire-si – qazanxana; Bedrana 101 nolu dairede oturuyordu. Sekizgen göbəktaş yüksekcə olacak, altına yerləşiriləcək kazan dairesinin hararetiyle ısınacak.

Dal I – 1. budaq; 2. sahə, qol (elm sahəsi); 3. şöbə, sektor; Anabilim dalı – ali təhsilin əsas ixtisas şifri (sahəsi), kafedra; Ağaç dallarında sarı yapraqlar vardı. Dil və edebiyat birer filoloji dalıdır.

Dal II – çılpaq, yalın; Daltaban – yalınayaq; Dalkavuk – yaltaq. Süvarilər dalkılıç hücumu geçtilər.

Dalga – istehza, rişxənd, məzələnmə; Dalga keçmək – birisinə rişxənd (istehza) etmək, birisiylə məzələnmək. Düşüncə və ifadə özgürlüğü kadar mühim olan bir şey daha vardı: dalga keçmə özgürlüğü.

Dam – dama (kart oyununda), xanım, qadın; Damsız girilmez – (Əyləncə yerinə) yanında qadın olmadan girmək qadağandır. Erkeklerin kimi damlarının elinden, kimi kolundan, kimi de hafifçe omzundan tutmuş, geliyorlardı.

Damga – möhür, damğa; Damga pulu – gerbli marka (rüsum növü). Azərbaycan dilindəki möhür (idarənin, firmanın və s.), türkcədə kaşe.

Danışmak – məsləhətləşmək, müraçiat etmək, məşvərət etmək; Bugün ona hangi meseleyi danışmak üzere geldiğini tahmin ediyordu. Azərbaycan dilindəki danışmaq türkcədə konuşmak.

Danışık – 1. məsləhətləşmə 2. sövdələşmə; Danışıklı dövüş – əvvəlcədən razılaşıdırılmış, qərarlaşdırılmış (məsələ), hiylə, kələk; Ağızbirliyi etmişcesinə konuşduklarına görə ortada bir danışık olduğu yüzdeyüzdü.

Darbe – 1. zərbə; 2. çevriliş (hərbi); 12 Eylül 1980 askeri darbesi onlarla kişinin hayatına mal olmuştu. Darbe yapmak – hərbi çevriliş etmək.

Dava – iddia; Dava dilekçesi – iddia ərizəsi. Şikayətçi mahkəməde dava açmıştı.

Davacı – iddiaçı; Avukatı onun tanık yok, davacı kısmında ifade vermesini istedi.

Davalı – cavabdeh; Davalı ben, davacı ben / Bıktım artık celselerden.

Dayak – kötək; Dayak yemek – döyülmək. Dayak atmak – kötəkləmək; Ne de olsa, az dayak yeməmişti amcasından.

Dayanmak – dözmək, səbir etmək, dirənmək; Kazılmış mezarın önüne geldiklerinde daha fazla dayanmayıp oracığa çöktü. Azərbaycan dilindəki dayanmaq, türkcədə durmak.

Dayatmak – israr etmək, öz deyini yeritmək, dirətmək; Ertesi gün dayattı, ben onu almam diye.

Dede – 1. baba; 2. əcdad, atalar; Üsluba diqqət etməli. Türkcədə “baba” mənasında ədəbi dildə “büyükbaba” sözü işlədilir. Anababası eşkiyalarca katledilince dedesinin yanında büyümüşdü.

Defter – 1. gündəlik; 2. qeydiyyat (reyestr, uçot) jurnalı; 3. xatirə dəftəri; Nikâh memurunun masasında, biraz sonra imzalayacakları defter vardı.

Değerlendirmek – qiymətləndirmək, qiymət vermək; Eleştirmenler bu genç yazarı övgülerle değerlendirdiler.

Değim – ləyaqət, məziyyət, qədir-qiymət; Değim və namus en önemli erdemlerdir. Deyim şeklinde yazıldığında – ifadə, deyim, məsəl. Bu deyim seni korkutmasın.

Değinmek – toxunmaq, təmas etmək; Bakan, çünkü konuşmasında eğitim konusuna da değindi. Azərbaycan dilindəki deyinmək, türkcədə homurdanmaq.

Demir – bayaq, az əvvəl; Demindən beri kendisine bakıyordu.

Demir – lövbər, ləngər; Demir atmak – lövbər salmaq, lövbəri suya endirmək. Demir almaq – lövbəri qaldırmaq, hərəkət etmək. Artık demir almak günü gelmişse zamandan, / Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan. Demir alınmış, yelkenler açılmıştı.

Demirbaş – inventar, avadanlıq, əsas vəsait; Sekreter fabrikanın demibaş listesini hazırladı.

Demirlemek – lövbər salmaq, lövbəri suya endirmək; Şarik Beyin yatı Fener koyunda demirlemişti.

Denizaltı – sualtı qayıq; Deniz Kuvvetlerine iki yeni denizaltı alınacaktı.

Densiz – həyasız, sırtıq, utanmaz; Densizin biri tu asude ahengi bozmaya cüret etmişti. Diz çok, densiz, bu ne cüret?

Depo – anbar; Yakıt deposu – benzin bakı; Mağazanın geniş satış alanı ve deposu vardı.

Dere – 1. dağ çayı, az sulu çay; 2. dərə. Bu dere, az ileride Fırat nehrine dökülüyor.

Derken – (vurğu ilk hecadadır) o anda, tam bu sırada, bu dəm; Derken bir çocuk sesi duyuldu.

Derman – hal, taqət, güc-qüvvə; Ne gözlerinde fer kalmıştı, ne dizlerinde derman. Azərbaycan dilindəki derman, türkcədə ilaç.

Dermansızlık – halsızlıq, taqətsizlik; Vapurun kendisi gibi yolcularında da bir dermansızlık havası vardı.

Dernek – 1. birlik, ittifaq; 2. toplantı; Türk Edebiyatçılar Derneği – Türk Ədəbiyyatçıları Birliyi.

Derslik – auditoriya, sinif otağı; Fakültenin uzun koridoru, geniş derslikleri vardı. Azərbaycan dilindəki derslik, türkcədə ders kitabı, okul kitabı.

Destan – poema, epik poema; Türk dilinde xalq dastanlarına halk hikayeleri deyildiği kimi, poema termini qarşılığında poem, yaxud uzun şiir istilahları da işlədilir. Çağdaş şairlər pek az destan yazarlar.

Deste – 1. çiçək, göyərtili və s. dəstəsi; 2. on ədəd qızılqul buketi. Bu söz dilimizdəki qrup, insan dəstəsi mənasında işlədilmir. Azərbaycan dilindəki dəstə türkcədə takım, ekip, grup.

Deşmek – açmaq, eşləmək (hər hansı bir məsələni); Konuyu deşmek – hər hansı bir mövzunu dərinləməsinə açmaq; Bir yanım keşfe dalıp geçmiş deşmek istiyor, deşmek ve bilmek.

Devir – təhvil; Dilimizdəki dövr kəlməsi ilə örtüşən bu sözün fərqli mənası da var: təhvil-təslim; Devir teslim tutanağı – təhvil-təslim aktı. Evir devir işlemleri tamamlandı.

Dikme – 1. perpendikulyar; 2. evin tək uşağı; Dikme taş – üstünde yazısı olan daş sütun.

Dikmek – 1. əkmək (ağac); 2. heykəl (abidə) ucaltmaq; 3. bir qurtumda içmək (suyu, içkini); Boş topağa bir koru dikseniz otuz yılda gölge verir. Doldurmasıyla kadehini dikmesi, gözünü kırpmadan tek yudumda devirmesi bir oluyor. Azərbaycan dilindəki tikmək türkcədə inşa etmək.

Dimdik – 1. dik, yalçın; 2. dümdüz; Çevik adımlarla dimdik yürüyən, uzun boylu, yaşıqlı, varlıklı bir adam. Dilimizdəki çuş dimdiyi mənasında işlədilmir. Azərbaycan dilindəki dimdik, türkcədə gaga.

Dincelmek – gümrəhləşmək, qüvvətlənmək (xəstəlikdən sonra); Üslub fərqi var: türkcədə dincəlmək, sakitləşmək mənasındadır. Azərbaycan dilindəki dincəlmək, türkcədə dinlənmək, istirahət etmək, rahatlanmaq..

Dinç – sağlam, gümrəh, güclü-qüvvətli; Dinç görünmək – Sağlam, gümrəh olmaq. Kısa kesilmiş çember sakallı, iri ağızlı, yetmişlik, dinç bir ihtiyar.

Dindirmek – dayandırmaq, önünü kəsmək, qarşısını almaq, sakitləşdirmək; Bacağından akan kanı dindirdi. En büyük bahtıyarlık yasını dindiremez / Baba, benim kalbime sensiz kimse giremez.

Dinmek – dayanmaq, kəsmək, sakitləşmək; Dünden başlayan yağmur dindi. Sessizliğe halez getiren tek şey dinmeyen yağmurdu.

Davamı gələn sayımızda

Yalançı ekvivalentlər lüğəti